

Щодо пенківського й корчацького типів, то йдеться про окремі, досить виразні елементи, властиві в основному керамічним комплексам другої половини I тисячоліття з Обухова II.

На особливу увагу заслуговує той безперечний факт, що зарубинецька лінія розвитку не уривалася на території Київського Подніпров'я. Всупереч існуючій версії про відхід зарубинецького населення під натиском черняхівського на північ (Десна, Сейм)¹⁹ наші спостереження і наведені матеріали свідчать про безперервне заселення зарубинцями району «київського трикутника» у безпосередній близькості до черняхівських племен. Ці два угруповання киево-дніпровського населення залишили, як нам здається, пам'ятки синхронні і, можливо, у дечому споріднені.

Керуючись цим, вважаємо проблему черняхівсько-пізньозарубинецьких зв'язків і контактів основною у вивченні східнослов'янського етногенезу. Саме відносини цих двох етнокультурних груп і привели до створення середньовічної культури східних слов'ян. Але конкретна картина і характер контактів з наявних джерел ще не відтворюються, потрібні далі дослідження.

Цілком ясно, що у світлі нових матеріалів неможливо розглядати пам'ятки колочинського типу як суто північну (балтську) лінію розвитку²⁰, яка нічого спільного не мала з Середнім Подніпров'ям і його населенням I тисячоліття н. е.

Н. М. КРАВЧЕНКО, Н. С. АБАШИНА,
Е. Л. ГОРОХОВСКИЙ

Новые памятники I тысячелетия н. э. в Киевском Поднепровье

Резюме

В статье публикуются данные разведок и раскопок памятников I тысячелетия н. э. (черняховских, киевского типа, раннеславянских) на территории Киевского Поднепровья. В ряде районов: Обуховском, Васильковском, Фастовском были открыты и частично исследованы поселения киевского типа (Обухов II, III, IV, Яблунька, Черногородка, Сосновка и др.), черняховского (Обухов I, Васильков I, II, III), раннеславянское поселение Обухов II и черняховский могильник Деревяна.

В итоге уточнена историко-культурная карта древностей I тысячелетия н. э. на Киевщине. Особый интерес представляет выяснение взаимоотношений культур киевского типа и черняховской, непосредственно предшествовавших формированию на данной территории раннеславянской культуры типа Обухов II.

М. П. КУЧЕРА

Поселення волинян на околиці м. Луцька

Влітку 1968 і 1969 рр. Волинський загін Інституту археології АН УРСР разом із студентами-практикантами історичного факультету Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки провадив дослідження ранньосередньовічного поселення в урочищі Гнідава на околиці м. Луцька.

У розкопі загальною площею 600 м², закладеному напроти замка Любарта на високому (близько 10 м) краю лівого берега заплави р. Стиру, виявлено залишки ряду житлових і господарських споруд, що залягали у досить потужному культурному шарі часів неоліту, бронзи, раннього заліза і, особливо, слов'янорусського періоду.

¹⁹ П. Н. Третьяков. Основные итоги и задачи изучения зарубинецких древностей. — МИА, № 160. Л., 1969, стор. 14.

²⁰ И. П. Русанова. Вказ. праця, стор. 146.

Це повідомлення присвячено відкритим слов'яно-руським старожитностям. Основні результати досліджень такі: 1) встановлено наявність двох типів напівземлянок — звичайних жител і своєрідних господарських приміщень з печами; 2) здобуто нові факти, що уточнюють датування керамічного посуду; 3) зібрано відомості про планування поселення.

Разом відкрито п'ять звичайних жител-напівземлянок (II, III, V, VII, IX), розташованих на західному і східному краях розкопу (рис. 1). При цьому дещо пізніше напівземлянка IX повністю зрізала кут напівземлянки V,

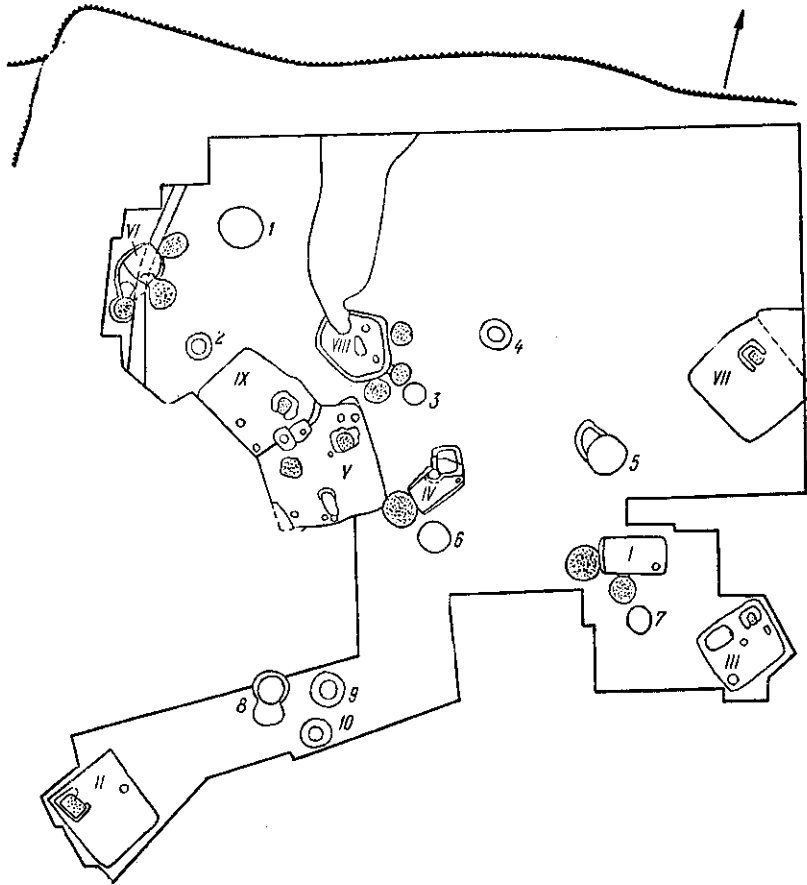

Рис. 1. План розкопу: I—IX — напівземлянки; 1—10 — господарські ями.

оскільки рівень долівки у першій був нижчий, ніж у другій на 12—14 см *. Житла прямокутні, майже квадратні; II, VII, IX мали площу 12—16 м², III — близько 9 м² і V — близько 23 м². Глибина цих споруд від рівня сучасної поверхні становить 0,95—1,1 м, а п'ятої та дев'ятої — 0,7—0,85 м. У кожній з них у кутку на долівці містилася глиняна піч з округлим або овальним черенем розміром від 55 × 55 до 70 × 80 см. Від неї у чотирьох напівземлянках збереглися лише нижні частини стінок, натомість у другій (II) піч була майже цілою — завалилося лише склепіння. Долівка у цій останній переважно на всій площі обмазана шаром глини, під яким простежено ще два раніші прошарки. Між ними виявлено попіл, шматки перепаленої глини, уламки кераміки. В інших житлах підлоги земляні, з материкового лесу.

* Південний кут напівземлянки V зрізаний ямою від кріплення опори високовольтної вишки.

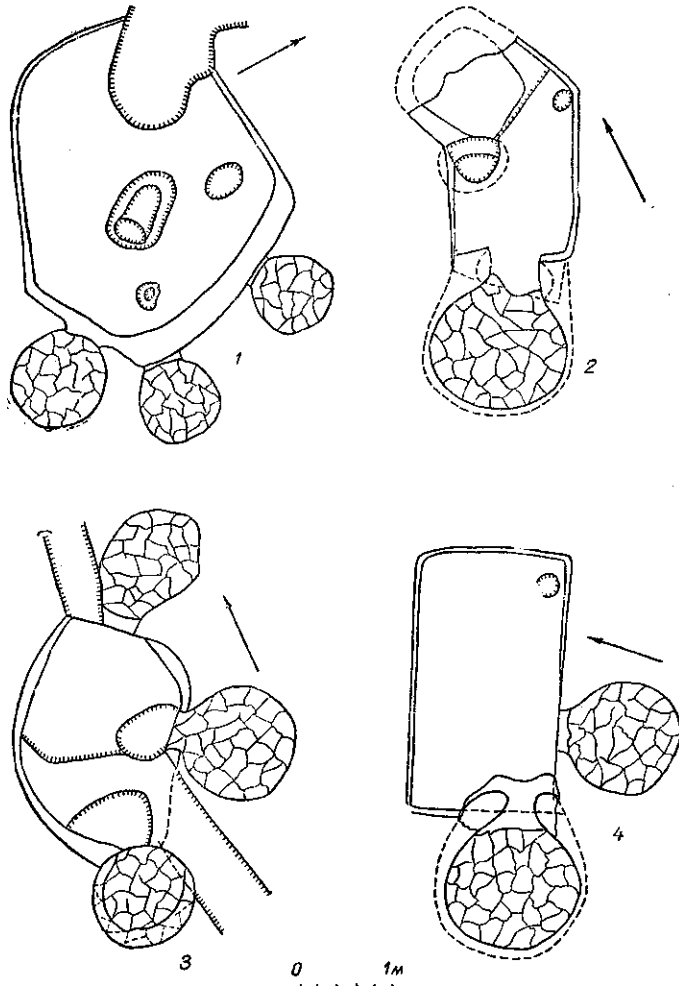

Рис. 2. Плани напівземлянок: 1 — напівземлянка VIII; 2 — напівземлянка IV; 3 — напівземлянка VI; 4 — напівземлянка I.

У чотирьох напівземлянках (II, III, V, IX) на долівці було по одній, дві і більше невеличких ямок, основна частина яких, очевидно, походить від стовпів. У третій виявлена одна, а в п'ятій — три господарські ями.

Крім того, відкрито чотири незвичайні напівземлянки з печами (I, IV, VI, VIII), розташовані на розкопі по діагоналі з північного заходу на південний схід (див. рис. 1). Вони дуже маленькі. Три з них (I, IV, V) мають відповідно ширину 1,5; 1,2 і 1,6 м. Найбільша (VIII) займає площу близько 7 м^2 , найменша (IV) — лише $2,5 \text{ м}^2$. Площа інших двох (I, VI) становить до 4 м^2 . Напівземлянки різної форми: дві округлотрапецієподібні (VI, VIII), одна трапецієподібна (IV) та прямокутна (I)*. Глибина від рівня сучасної поверхні становить 0,65—1,25 м. Незважаючи на незначні розміри, у спорудах VI, VIII було по три печі (рис. 2, 1, 3), у першій — дві (рис. 2, 4), а в найменшій — одна (рис. 2, 2). Всі печі влаштовані в стінках у вигляді ніш, від яких збереглися лише округлі черені на висоті 0,3—0,5 м від рівня долівки. Виняток становить південна піч у напівземлянці VI, розташована на долівці; крім череня, частково залишилися стінки з склепінням, вирізані подібно до ніші у материковому ґрунті.

* Напівземлянка VI частково зруйнована військовою траншеєю, а північно-західний кут напівземлянки VIII зрізаний недавньою ямою (див. рис. 1).

Черені рівні, досить міцні й вдвоє більші, ніж у житлах, діаметр деяких з них дорівнює 1,35—1,4 м. У кожній споруді найбільша піч була сильно випаленою і мала два, а в напівземлянці IV навіть три різночасних черені, пов'язаних з ремонтом печей. На рис. 2,2 і 2,4 пунктирною лінією показано контури ширшого нижнього череня (напівземлянки I і IV). Верхні були вузкими, оскільки й печі до верху звужувались. Зате під час ремонту їх подовжували до середини приміщення, закладаючи стінку останнього глиною і добудовуючи на цій основі челюсті. У більшій печі у напівземлянці VIII передній край верхнього череня разом з челюстями також виступав на середину (на рис. 2,1 показано лише нижній черень).

Характерною є вимостка з уламків глиняного посуду та кісток тварин, яка не простежувалась у житлових приміщеннях. Під черенями великої печі у напівземлянці I виявлено близько 70, а в четвертій — понад 300 уламків кераміки. Лише у шостій південна піч не мала вимостки. У північно-східній частині напівземлянки IV наявна господарська яма у вигляді підбоя (рис. 2,2), яка збереглася з тильного боку на всю висоту (0,5 м).

Всі напівземлянки безінвентарні. На підставі знахідок, виявлених в заповненні напівземлянок, а також під черенями печей житла датуються останніми сторіччями першого тисячоліття н. е.

До найдавніших належить напівземлянка V. Її східний кут лежить під черенем печі пізнішої споруди (IV), а західний, як вже згадувалося, був зрізаний напівземлянкою IX. Крім того, у західній частині відкрито залишки печі від ще якоїсь пізнішої будівлі (див. рис. 1). Виходячи з того, що черень розташовувався тут лише на глибині 30 см від рівня сучасної поверхні, мав значні розміри та був вимощений уламками кераміки, він, певно, належав до невеличкої напівземлянкової споруди господарського призначення. Контури її у заповненні напівземлянки V не простежені. У черені знайдено чимало уламків кераміки. Частина їх походить від посуду звичайного ранньогончарного типу кінця VII—IX ст. (рис. 3,1), а частина — від більш досконалого, який можна датувати IX ст. (рис. 4,1). У тій самій напівземлянці виявлено кілька десятків фрагментів ліпної кераміки VII—VIII ст. з неорнаментованими вінцями або з насічками по їх краю, а також нечисленні уламки ранньогончарних виробів, прикрашених хвилястим та лінійним орнаментом.

У заповненні житла IX знахідок майже не було, зібрані лише окремі частини стінок ранньогончарної кераміки, які, проте, могли належати до більш раннього культурного шару і потрапили сюди під час засипання котловану будівлі.

Під черенем північної печі напівземлянки VI збереглися уламки товстих денець ліпних посудин та ліпного горщика з хвилястим орнаментом (рис. 4, 2). Тим часом в інших печах і в приміщенні зафіксовано поодинокі уламки ранньогончарної кераміки та стінок, виготовлених більш ретельно і прикрашених лінійним орнаментом*. В усіх трьох черенях напівземлянки VIII виявлено однотипні фрагменти більш досконало виготовлених горщиків з лінійним орнаментом, що вкривав значну їх частину (рис. 4, 3). Плічка посудин, які слід датувати IX, можливо, початком X ст., прикрашені хвилястою лінією або рядком з лункоподібних заглиблень.

У заповненні напівземлянки VII керамічний матеріал визначався ліпним та ранньогончарним посудом, а також виробами кращої якості, від яких залишилися уламки стінок з лінійним орнаментом. Під піччю у чорноземі знайдено уламок вінця ліпного горщика**.

У черенях споруд I, IV, під прошарками глини у долівці житла II і в заповненні напівземлянки III виявлено кераміку найпізнішого типу з так званими мажетоподібними вінцями, де потовщений зовнішній край трохи

* Очевидно, для вимостки череня у північній печі було зібрано черепки давнішого ліпного посуду в культурному шарі поселення.

** Північно-східна частина житла VII стояла над напівземлянковою спорудою ранішого часу, яка виходила за межі розкопу і лишилася недослідженою (див. рис. 1).

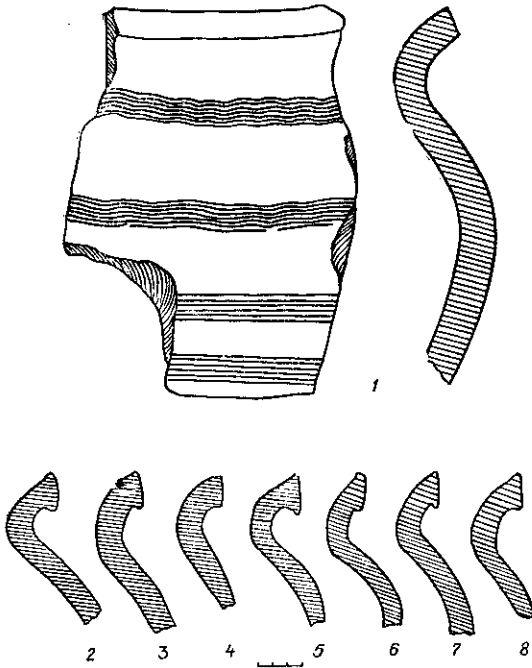

Рис. 3. Кераміка:

1 — з череня печі у заповненні напівземлянки V; 2 — з череня печі у напівземлянки I; 3—8 — з черенів печі у напівземлянки IV.

верхній край. Нарешті, орнамент на них у ряді випадків відсутній.

Враховуючи еволюцію форми вінець і орнаменту, виявлених на р. Гнідаві, найпізнішу кераміку датуємо X ст. На жаль, особливості давньоруської кераміки цього часу на території УРСР ще не вивчені. Якщо знахідки з давніших напівземлянок датуються відповідно до загальної типології східнослов'янського посуду, то для визначення часу найпізнішого керамічного типу є більш конкретні дані. Ні у напівземлянках, ні у культурному шарі на розкопі не знайдено жодного шиферного пряслиця. Натомість трапилися три глиняні й чотири вапнякові, з них шість — у найпізніших напівземлянках I, II і III: у першій керамічне пряслице було в печі; у другій — три вапнякових (на долівці, за піччю і у заповненні) та одне глиняне (за піччю); у третій — також глиняне (серед вмісту господарської ями на долівці). Як відомо, шиферні пряслиця розповсюджуються наприкінці X ст. і повністю витісняють керамічні й вапнякові на початку XI ст. На цей час, принаймні у межах дослідженої площі, поселення вже припинило своє існування.

заокруглений, а інколи рівно зрізаний. При цьому площина його нахилена до середини, або, дуже рідко, вертикальна. Верхній край вінець завжди гострий (рис. 3, 2—8). Плічка, а іноді й нижня частина стінок горщиків завжди прикрашені паралельними заглибленими лініями.

За формою і технологією ця кераміка в цілому аналогічна давньоруському посуду XI ст., поширеному на Правобережжі й Лівобережжі. Проте вона має деякі риси, що вказують на відносно давнішу хронологію.

Матеріали з різних частин України свідчать про те, що важливим датуючим показником є форма вінець і орнамент. До найраніших належать нахилені до середини або з вертикальним боковим зрізом манжетоподібні вінця. Для горщиків XI ст. характерний не гострий, а потовщений

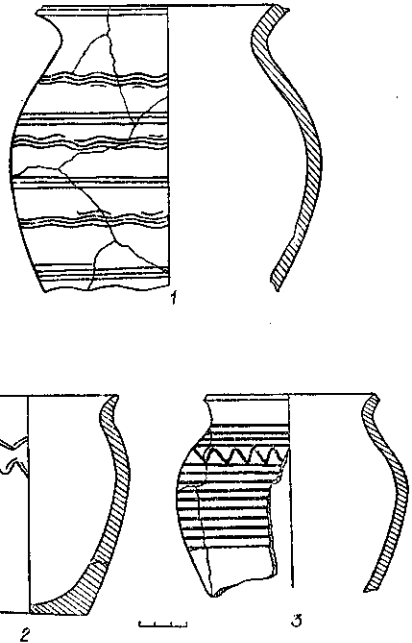

Рис. 4. Кераміка:

1 — з череня печі у заповненні напівземлянки V; 2 — з череня печі у напівземлянки VI; 3 — з череня печі у напівземлянки VIII.

На підставі керамічного матеріалу можна більш певно датувати частину напівземлянок X ст. (I—IV) та IX — початком X ст. (VIII), а черинь печі над п'ятою напівземлянкою — IX ст. Орієнтовно житло V відносимо до VIII ст. Для датування споруд VI, VII, IX — достатніх підстав немає, оскільки кераміка тут нечисленна. Напівземлянки VI і IX могли існувати в кінці VIII—IX ст., а сьома — в IX — на початку X ст.

Таким чином, обидва типи цих будівель співіснували. Судячи з малих розмірів напівземлянок другого типу, наявності в них кількох великих нішоподібних печей з рівними, ретельно збудованими череннями, можна дійти висновку, що це були не житла, а господарські приміщення. Значна кількість їх на розкопі (чотири та піч від п'ятої у заповненні напівземлянки V) навпроти п'яти жител переконує в тому, що вони належали до усталеного типу споруд господарсько-виробничого призначення, які, очевидно, були власністю кожної окремої сім'ї. В них могли сушити зерно (для переробки його на борошно або крупу) та інші продукти, а також випікати хліб або користуватися ними для ремісничих цілей.

Нішоподібні печі у звичайних напівземлянках спорадично трапляються на розкопках давньоруських поселень у різних частинах території УРСР. Але такий чіткий розподіл між двома типами споруд простежено вперше під час досліджень на р. Гнідаві.

Крім напівземлянок, на розкопі відкрито десять господарських ям для зберігання припасів. Вони округлі, діаметром 1—1,35 м, рідше 1,5—1,8 м (№ 1, 5, 9, 10), завглибшки 0,6—0,8 м (№ 1—3), 1,25 м (№ 6, 8), 1,55—1,9 м (№ 4, 5, 7, 9) від рівня сучасної поверхні. Яма № 10 мала глибину 2,34 м, № 5 і 8 — подвійні (вони склалися з двох різних за глибиною частин). Три ями (№ 4, 9, 10) бочкоподібного профілю — розширені у середній частині. У заповненні, крім уламків кераміки *, були кістки тварин. Багато кісток виявлено в ямах № 1, 4, 6, 8—10. За характером керамічного матеріалу вони датуються IX—X ст. (№ 1), VIII—IX (№ 2, 5, 8), IX (№ 3, 4), X ст. (№ 6, 7, 9, 10).

Розкопки дають певне уявлення про планування поселення. Майже всі будівлі, крім найранішого житла V і господарської споруди 1, орієнтовані однаково (з північного сходу на південний захід). Основна площа розкопу припадає на подвір'я, розміром приблизно 15 × 20 м, навколо якого розташовувалися житла та приміщення з печами, а поруч з ними по краю двору містилися і господарські ями. Дві з них (№ 4, 5) відкрито у середній частині подвір'я. Характер забудови свідчить про те, що воно було спільним для кількох домогосподарств.

Загін провів дослідження на одному з багатьох поселень літописних волинян, розташованих по краю лівого берега заплави р. Стиру, що дугою охоплює з півдня центральну частину м. Луцька. За даними розвідок, на інших поселеннях є культурний шар XI—XIII ст., але найчастіше на них трапляється матеріал VIII—X ст. Залюдненість цієї території у період раннього середньовіччя сприяла виникненню визначного давньоруського міста — Луцька.

М. П. КУЧЕРА

Поселение волянян в окрестности г. Луцка

Резюме

Летом 1968 и 1969 гг. Волянским отрядом Института археологии АН УССР проводились раскопки на поселении конца I тысячелетия н. э. на левом берегу р. Стирь напротив г. Луцка, в урочище Гнидава.

В раскопе площадью 600 м² открыта часть поселения с остатками двора, примыкавшего с севера к добувуду поймы реки, а с юго-запада и юго-востока ограниченного жильными и хозяй-

* У ямах № 2—4, 7 трапилися поодинокі уламки кераміки.

ственными постройками. Среди последних исследовано пять жилищ-полуземлянок, четыре своеобразных полуземляночных сооружения с печами хозяйственно-производственного назначения и десять хозяйственных ям. Открытые строения и ямы неодновременны и датируются в пределах IX—X вв. Одна полуземлянка относится, очевидно, к VIII в.

М. М. КУЧІНКО

Давньоруські житла на землях Західного Побужжя і Посання

Один з найцікавіших видів археологічних пам'яток — житла — є показником майнового стану, побуту та культури стародавнього населення. Разом з тим вони надійні як етнографічне джерело. Хоч їх різновидності зумовлені географічними і кліматичними особливостями, традиції міцно і надовго закріплюють за тими чи іншими етнічними групами певні типи житлових споруд. У статті робиться спроба охарактеризувати прийоми житлобудування та простежити основні етапи його розвитку на території, яка була крайньою західною периферією, заселеною східними слов'янами.

Здобуто значний археологічний матеріал, який ілюструє характер житлового будівництва IX—XIII ст. на Побужжі та Посанні. Разом відкрито залишки понад 100 жител, з них близько 70 напівземлянок і понад 30 наземних споруд. Найбільше їх виявлено в Судовій Вишні — 29, Ріпневі — 17, Бресті—17, Дорогочині — 14, Ніску — 11, Цешанові — 7, Монастирі—5. На решті городищ і поселень їх кількість становить від 1 до 3. Переважну більшість становлять напівземлянки. Всі вони були прямокутними або квадратними (рис. 1), зрідка мали заокруглені кути. Розміри об'єктів коливаються в межах від 3×4 до $6 \times 7,5$ м, долівка опущена в ґрунт на глибину від 0,5 до 1,2 м. Орієнтація жител за сторонами світу різна. Так, споруди № 1 з Ромоша¹, 1, 2, 9, 14—16 з Судової Вишні², 4 і 7 з Ріпнева³ орієнтовані кутами, а № 3 з Судової Вишні⁴, 12, 13, 16, 18 з Ріпнева⁵ та 78 і 80 з Грудка Надбужного⁶ — більш довгими боками. В усіх напівземлянках заглиблені частини стін були вертикальними або дещо відхиленими. Долівки переважно добре знівельовані й утрамбовані.

У багатьох житлах виявлено печі, розташовані, як правило, в одному з кутків, найчастіше проти входу. Будувались вони по-різному. Так, у Ріпневі, Грудку Надбужному та ряді інших пам'яток вдалося встановити, що для спорудження печі в кутку залишався чотирикутної форми останець, в якому вирізали нижню частину стінок. Верх добудовували з довгастих глиняних валків, скріплюючи їх і обмазуючи товстим шаром глини. Черинь такої печі мав звичайно овальну або чотирикутну форму і розмір пересічно — $0,5 \times 0,7$ м, як наприклад, у житлах № 4, 7, 12 у Ріпневі⁷. У Грудку Надбужному біля південно-західної стіни будівлі № 78 виявлено досить добре збережену піч з куполоподібним верхом. Округле дно діаметром близько 1,3 м було на 0,25 м вище рівня долівки. Воно викладене фрагментами кераміки і обмащене товстим шаром глини. Стінки печі з слідами сильного перепалення збереглися на висоту до 0,5 м. Біля челюстів є припічна яма, роз-

¹ В. В. Ауліх. Древнерусское поселение на Западном Буге.— Археологические открытия 1969 г. М., 1969, стор. 327.

² О. О. Ратиц. Результати досліджень давньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської області в 1957—1959 рр.—МДАПВ вип. 4. К., 1962, стор. 108.

³ В. В. Ауліх. Основні результати археологічного дослідження давньоруського селища в с. Ріпнів Львівської обл.— Дисертаційний збірник. К., 1958, стор. 28.

⁴ О. О. Ратиц. Вказ. праця, стор. 108.

⁵ В. В. Ауліх. Основні результати..., стор. 28.

⁶ W. Bender, K. Kierzkowska, I. Kierzkowski, I. Bronicka-Rauhutowa. Badania w Gródku Nadbuznym w pow. Hrubieszowskim w 1955 г.— SA, t. III, 1957, стор. 180.

⁷ В. В. Ауліх. Основні результати..., стор. 31.